

Kannibalismin aika

Matti Kamppinen

Kannibalismia on esiintynyt jo ihmisen esi-isillä. Viime vuosisadoilta dokumentoitu kannibalismi on ollut enimmäkseen rituaalista kannibalismia. Paitsi ihmissyönti, myös raadonsyönti kuuluu siis menneisyyteemme. Kannibalismi nykyaikana on joko ääritilanteiden sanelemaa pakkoa tai biotekniikan mukanaan tuomia mahdollisuuksia, joissa ihmisen ja muiden eliöiden väliset rajat hämärtyvät.

Biologisin perustein ihmiselle parasta ravintoa olisi toinen, jauhettu ihminen, jolloin saisi yhdestä ateriasta kaikkia tarvitsemiaan aineksia. Ei tarvitsisi pohtia sitä, pitääkö syödä kananmunia, viljaa, vihanneksia vai funktionaalisia elintarvikkeita. Sen kun haukkaisi palan lähimmäistään. Meiltä ihmisiltähän löytyy sanontojakin tähän tilanteeseen: ”Näytät syötävän hyvältä” ja ”Tämä vei kielen mennessään.” Monista muista eläimistä poiketen ihminen ei kuitenkaan pääsääntöisesti syö lajitovereitaan, ei edes kuolleina syntyneitä jälkeläisiä tai puolustuskyvyttömiä vanhuksia. Kuolleena syntyneitä jälkeläisiä syövät jopa kaikkien kasvissyöjien esikuvana pidetyt märehitjät gnut, jotka eivät kursaile kun tarjolla helppoa proteiinia.

Lajitoverien syöminen on evolutiivisesti uhkarohkeaa – samassa lajissa nimittäin viihtyvät kaikki syöjän kannalta vaarallisimmat loiseliöt ja taudit, eikä ensi näkemältä ihanteellinen ravinnekoostumus olisikaan kovin kannattava pitemmällä aikavälillä. Puhumattakaan, että lajitoverien syöminen olisi ihmisenkaltaisella suuriaivoisella sosiaalisella eläimellä huono keino ylläpitää joukkuehenkeä. Ajatelkaamme keskivertoisen metsästäjän motivaatiota, jos koko ajan täytyisi varoa sitä, ettei kaveri haukkaa pohkeesta palaa. Sosiaali-

sesti lahjattomammilla eläimillä kuten heinäsiirkoilla ja hämähäkeillä lajitoverien syöminen ei ole niin tuhoisaa. Nämä kun eivät muutenkaan pidä jälkeläisistään huolta, niin lapsuuden traumoja ei lisää se, että naaraat popsisivat koiraat kitaansa lisääntymisen jälkeen. Ihmisten keskuudessa tunnetaan toki ”syöjät-täriä”, joita on poikkeuksellisen paljon yliopistoilla ja muissa valtion virastoissa, mutta nämä ovat lähinnä vertauskuvallisia koiraiden syöjiä.

Kaiken kaikkiaan, biologisesti ottaen kannibalismi on yhtäältä houkuttelevaa ja toisaalta varsin uhkarohkeaa. Täydellisempää valkuaisainepötkylää [1] kuin toinen ihminen on vaikea löytää, mutta luottamuksen ylläpito on hankalaa sen jälkeen kun on toista puraissut. Nyrkkeilijä Mike Tysonin temppu, jossa hän haukkasi palan vastustajansa korvaa, siirsi hänet kertaheitolla kokonaan toisenlaiseen saraan.

Esi-isiemme kannibalismi

Kannibalismia on esiintynyt jo ihmisen esi-isillä – he joutuivat syömään mitä ikinä eteen sattui. Paitsi ihmissyönti, myös raadonsyönti kuuluu meidän menneisyyteemme. Tähän vähemmän mairittelevaan löydökseen on tultu monen mutkan kautta. 1600-luvun löytöretkistä alkaen aina pitkälle 1900-luvun puolelle kannibalismia nähtiin valloitetuissa kulttuureissa, joiden oletettuja hirveyksiä kuvattiin pikkutarkasti. Kulttuurien tuhoaminen esimerkiksi Etelä-Amerikassa oikeutettiin osaksi sillä perusteella, että tuhotuissa kulttuureissa syötiin ihmisiä ihan oikeasti, kun taas kristinuskossa oli tyydytty vain vertauskuvalliseen

ihmissyöntiin ehtoollisen muodossa. Kulttuurimperialismin tullessa vakavasti kyseenalaistetuksi 1960-luvulta eteenpäin, leimattiin myös kaikki kannibalismia koskevat väitteet myyteiksi. Näin ollen vallitsi jonkin aikaa näkemys, ettei kannibalismia ole koskaan ollutkaan.

Tätä nykyä, kun aineistoa on enemmän ja antropologian aaltoliike rauhoittunut, kannibalismia koskeva näkemys on asettunut (*White* 2001). Esi-isistämme *Australopithecus africanus*, *Homo erectus* ja *Homo neanderthalensis* olivat ihmissyöjiä. Todistusaineistona olevia luukasoja on toki vaikea tulkita, kun esi-isillämme oli muutoinkin eriskummallisia hautaustapoja ja konsteja käsitellä vainajien luita. Päätelmiä on tehty lähinnä sen perusteella, että luissa näkyy samanlaisia jälkiä kuin saaliseläinten luissa: luut on rikottu luuytimen saamiseksi, tai kalloja on kärjistetty aivojen paistamiseksi.

Amerikan intiaanien alkuperäiskulttuureista löytyy niin ikään vastaavia tapoja: Anasazikulttuuri ajanlaskumme alusta, jota monet Yhdysvaltain eteläosien intiaaniheimot pitävät alkukotinaan, on osoittautunut varsinaiseksi ihmissyönnin tyyssijaksi.

Toinen esimerkki on Väli-Amerikan atsteekit, joiden kannibalismi on pitkään askarruttanut tutkijoita (*Harris* 1988). Yleensä on ajateltu, että sosiaalisen organisaation muuttuessa kohiti keskusjohtoista ja byrokraattista valtiota, ihmissyönti vähenee, koska vallanpitäjien on edullisempaa hankkia valloituksillaan alamaisia kuin syödä heidät. Näin saataisiin veroja, orjatyövoimaa, sotajoukkoja ja ravintoa. Atsteekien kohdalla asiat menivät toisin: valtion monimutkaistuu ja laajentuessa ihmissyönti sen kun kiihtyi. Yksi tämän ongelman selitys on atsteekien onnettoman huono kotieläintilanne. Toisin kuin inkoilla, jotka saivat eläinvalkuaista laamoista, alpakoista ja marsuista, atsteekeilla oli vain puolivillejä ankoja, kalkkunoita ja karvattomia koiria. Atsteekien valtakunnassa syötiin myös runsaasti toukkia, matoja ja leväkakkuja. On ymmärrettävää, että ihmisliha oli näin ollen arvossaan juuri ensiluokkaisena valkuaisen lähteenä, ja sitä jaettiin sotapäälliköille runsain mitoin.

Rituaalinen kannibalismi

Viime vuosisadoilta dokumentoitu kannibalismi on ollut enimmäkseen rituaalista kanniba-

lismia, eli ihmispihvit eivät ole olleet ravinnonsaannin kannalta merkittävässä roolissa. Rituaalinen kannibalismi on vihollisen voiman hankkimista ja vihollisen täydellistä tuhoamista. Aivoissa ja muualla sijaitsevia voimasieluja on ahmittu tarkoituksena siirtää vihollisen voimat itsen.

Ihmisessä olevat voimat ovat olleet ekstaatisten houkuttelevia, koska jumalia ei ole päästy maistamaan yleensä kuin vertauskuvallisesti. Etelä-Amerikassa leivottiin aikanaan jumalten näköisiä leipiä, joita sitten syötiin ja näin nuo jumalten voimat saatiin itselle.

Kristinuskosta tuttu ehtoollinen on saman ilmiön esiintymä, vaikka äkkiseltään se ei siltä vaikutakaan. Ehtoollisleivässä ja -viinissä on jumalolennon liha ja veri, jotka syömällä voitulla yhtä väkeväksi kuin jumalolento itse. Välimeren alueella viinin juominenhan juontaa juurensa alkuhärän veren juomisesta. Viinirypäleiden murskaaminen uusintaa alkuhärän teurastuksen, ja viiniä juomalla voi saada itselleen alkuhärän voimat. Suomalaisessa kansanperinteessä ollaan oltu kiinnostuneita ilmeisesti alkuperunan tai myös rukiin voimasta, jota edelleen saa ostaa.

Voimasielujen pyydystäminen on siis ollut rituaalisen kannibalismien ydinajatus. Paitsi vihollisia, syöty on myös läheisiä vainajia. Tavoite on ollut sama, eli ihmisessä majoilevien voimasielujen hankkiminen omaan käyttöön. Parhaiten dokumentoitu tapaus löytyy Uuden Guinean ylängöiltä, Fore-heimon keskuudesta (*Harris* 1988). Tarina alkaa 1950-luvulta, jolloin kerrottiin omituisen taudin riehuvan Fore-heimon keskuudessa. Sairaus, jota kutsuttiin nimellä Kuru tai naurutauti, teki tuhojaan erityisesti heimon naisten ja nuorten poikien keskuudessa. Huhujen mukaan taudin uhrit "nauroivat itsensä hengiltä". Kyseessä oli hermostosairaus, eli hullun lehmän tautia muistuttava prionisairaus, jossa keskushermosto supistaa vähä vähältä toimintojaan. Kasvojen lihaksien kontrollin pettäessä uhrit virmistelivät vimmattusti, josta taudin nimi. Tauti tappoi parissa vuodessa. Kun oireisto selvisi, tutkijat olivat äimän käkenä. Tauti ei tarttunut vierailijoihin, eikä sitä tavattu lähiheimoilla. Lopulta tutkija Carleton Gajdusek teki löydön: annettuaan simpansseille naurutaudin uhrien aivo-utetta, simpanssit saivat taudin. Tauti levisi näin ollen aivojen välityksellä. Tarinan täydensivät antropologit Robert Glasse ja Shirley Lindenbaum, jotka saivat selville, että Foreheimossa oli aloitettu muutamaa vuotta aiem-

min uusi rituaali, jossa vainajan naispuoliset sukulaiset söivät vainajan aivot. Miehet eivät tätä koskaan tehneet rituaalisista syistä (ja koska he vohkivat syötävät sianlihat [2]), ja tämän vuoksi he säästyivät taudilta. Nuoret pojat olivat alttiita, koska heillä oli naisten tehtäviä ennen miehuuteen vihkiytymistä. Kannibalistisen rituaalin kadottua myös tauti hävisi pikku hiljaa.

Kannibalismi pelotteena

Ihmissyönti on toiminut myös äärimmäisenä uhkana ja pelotuskeinona, koska päätyminen jonkun toisen ihmisen ruokalistalle on pahinta mitä voi kuvitella. Kuten edellä oli puhetta, kannibalismia on yleensä nähty siellä muualla, eli se on liitetty kulttuuriseen ja maantieteelliseen toiseuteen.

Mielenkiintoisia tapauksia, jotka valaisevat tätä piirrettä syvemmin, löytyy niitäkin. Kanadan Ojibwa ja Cree-intiaaneilta on dokumentoitu erikoinen käsitys, jonka mukaan heimojen jäsenet saattavat joutua Windigo-hengen valtaamiksi (Harris 1988). Windigo on ihmisiä syövä hirviö, jonka sydän on jäätä. Hengen valtaama ihminen alkaa narskutella hampaitaan ja vilkuilla heimotovereitaan sillä silmällä, että josko heidät söisi. Windigo-psykoosiksi nimetyssä ilmiössä heimojen jäsenet ovat surmanneet tällaisia epäilyksenalaisia ikään kuin varoitoimenpiteenä, ennen kuin kukaan päätyy ruokalistalle. Miten tällaisia epäilyjä ja niiden murhaavia seurauksia voi esiintyä yhteisöjen sisällä? Antropologit ovat selittäneet ilmiötä sillä, että varsin rankoissa olosuhteissa elävien heimojen on ollut edullista surmata keskuudestaan vanhat ja tautien heikentämät jäsenet, jotka tautihoureissaan ovat käyttäytyneet epäilyttävästi. Kannibalismiepäily on antanut teolle perusteen, joka on heimon jäsenen mielestä oikeutettu.

Jumalille uhratut ihmisuhrit ovat myös eräänlaista kannibalismia, koska jumalat houkutellaan lahjauhrilla osallistumaan samaan ruokapöytään. Aterian jakaminen on osoitus yhteenkuuluvuudesta, ja ne jotka syövät saman pöydän ääressä, ovat samaa väkeä.

Kannibalismin kiellolle on lukuisia kulttuurisia perusteita. Yhteisön sisällä kannibalismi on yhteisöä tuhoavaa, ja yhteisön ulkopuolisiin ulottuessaan se avaa pelottavan mahdolli-

suuden joutua toisen ihmisen ruokalistalle. Jo pelkkä ajatuksellinen mahdollisuus siitä, että on oikeasti olemassa Hannibal Lecterin tapaisia ihmissyöjiä, olivatpa he kuinka kaukana tahansa, herättää levottomuutta. Hannibal Lecterin tarinaan tutustuttuaan miettii useampaan kertaan ennen kuin menee psykiatriin tai edes terveystieteiden vastainotolle.

Kannibalismi meidän aikamme

Kannibalismi nykyaikana on joko ääritilanteiden sanelemaa pakkoa tai biotekniikan mukanaan tuomia mahdollisuuksia, joissa ihmisen ja muiden eliöiden väliset rajat hämärtyvät. Ääritilanteita, joissa ihmiset syövät kuolleita tovereitaan, on dokumentoitu muutamia. Huomattavasti laajakantoisempi vaikutus on modernilla elintarviketeknologialla. Biotekniikassa lajien välisiä eroja hälvennetään siirtämällä geneejiä tai elimiä yli lajirajojen. Pian syömmekänigeenillä terästettyä sikaa, samaan aikaan kun kannamme sisällämme eri eliöiltä peräisin olevia sisuskaluja.

Teollisen tuotannon tapaan järjestetty maataloustuotanto on puolestaan tuonut eteemme mitä järjestyttävimmän episodin. Lihatuotannossa eläimille syötetään heidän oman lajinsa jauhettuja luita ja jänteitä, ja tästä pakotetusta kannibalismista on seurannut naurutaudin tapainen hullun lehmän tauti, joka siirtyy myös ihmiseen. Ihminen on tehnyt lehmästä pitkälle jalostetun teknisen laitteen, jonka siunaukselliset vaikutukset ovatkin laajalti tunnustettuja. Ilman lehmää ihmiselämä olisi varsin kurjaa. Lehmästä on tullut ihmisen laajennetun fenotyypin osa, jossa kannibalismi saa riehua katastrofaalisin seurauksin.

Kuten englantilainen aikatutkija Barbara Adam (1998) toteaa, hullun lehmän taudissa törmäävät erilaiset ajalliset järjestykset. Teollisen tuotantoprosessi, jonka rytmeihin maatalous pakotetaan, ei perusta orgaanisten prosessien rytmeistä. Erilaiset rytmit kohtaavat väkivaltaisesti, kun eläimet eivät voi viettää lajinsa mukaista elämää, vaan biologiset prosessit taotaan samaan muottiin kuin metallin valu tai auton rungon hitsaaminen.

Lehmien kannibalismi on niin lähellä ihmistä ja lisäksi ihmisen aikaansaamaa, että perustellusti voi sanoa kannibalismin olevan yksi aikamme polttavimpia ongelmia.

KIRJALLISUUTTA:

Adam, Barbara (1998): *Timescapes of Modernity: The Environment & Invisible Hazards*. Routledge, London.

Harris, Marvin (1988): *Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology*. Fifth Edition. HarperCollinsPublishers, New York.

White, Tim D. (2001): Once Were Cannibals. *Scientific American*, August 2001: 48–55.

VIITTEET:

[1] Valkuaisaineiden ja hiilihydraattien lisäksi tarvitaan toki koko joukko vita-

miineja, joita ei pelkästä eläimestä irtoa. Eli ne jotka uneksivat ruokavaliosta vailla vihanneksia, voivat valmistautua petty-mykseen.

[2] Ihmislihan kulinaristisista ominaisuuksista on eriaviä näkemyksiä. Tyynen valtameren kannibaaleilta löytyy käsitys, jonka mukaan "pitkät porsaas" eli maa-uunissa kypsennetyt ihmiset olisivat ylivertaisen maukkaita. Tähän löydökseen ei löydy referenssiä.

Kirjoittaja on Turun yliopiston uskontotieteen ma professori ja Helsingin yliopiston kognitiotieteen filosofian dosentti.

Edustava ja kiinnostava lahjakirja– sekä suomeksi että ruotsiksi
Representativ och intressant presentbok – både på svenska och finska

MAGNUS EHRNROOTH

Casimir Ehrnrooth: kolmen Aleksanterin – kahden tsaarin ja yhden ruhtinaan – uskollinen palvelija

(ISBN 951-653-318-3)

Casimir Ehrnrooth: trogen tvenne tsarer och en furste Alexander

(ISBN 951-653-317-5)

Suomen Tiedeseura – Finska Vetenskaps-Societeten
2002. 479 s., sidottu / inbunden.

Tiedekirjasta ja muistakin kirjakaupoista
Från Vetenskapsbokhandeln och andra bokhandlar
Suositushinta / Rekommenderat pris 40 EUR

